

חסידי אומות העולם בצרפת

לוסיאן לזר

כ-75 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית שהייתה בצרפת בעת הכיבוש הנאצי ביוני 1940 ניצלו מהשמדה. בהשוואה למדינות השכנות (הולנד ובלגיה) שאף הן היו בשלטון גרמני מ-1940 עד 1944, ועל אחת כמה וכמה בהשוואה למדינות מרכז אירופה ומזרחה, זהו שיעור גבוה. יש מקום לבדוק באיזו מידה תרמו מעשיהם של מצילי היהודים בצרפת לכך שביום השחרור היו בצרפת כ-260,000 יהודים (מתוך כ-300,000 שהיו בשנת 1940) שלקחו חלק בחגיגות הניצחון על גרמניה.

סוגיה זו מורכבת מאוד, שכן לגורמים רבים הייתה השפעה משמעותית על הצלת היהודים. מן הראוי להדגיש שעם כל הסבל, הזוועות והקורבנות שידעה האוכלוסייה היהודית בצרפת בתקופת הכיבוש, אלה היו פחות חמורים מאשר ברוב ארצות הכיבוש האחרות. עם כיבוש צרפת בידי הגרמנים בשלהי יוני 1940 וחתימת הסכמי שביתת הנשק בין גרמניה לצרפת, התפצל שטח המדינה לכמה אזורים, שהחשובים בהם היו אזור הכיבוש הגרמני בצפון ובמערב ואזור הדרום, בשלטון ממשלת וישי, שלא הייתה בו נוכחות צבאית גרמנית עד ה-10 בנובמבר 1942.

במשך ארבע שנות הכיבוש חלו שינויים במקומות הריכוז של יהודי צרפת. קרוב ל-150,000 איש נמלטו לדרום המדינה מפני פלישת הגרמנים. הם ישבו באזור במעמד של פליטים, והיו פזורים במאות ערים וכפרים. כ-40,000 פליטים יהודים נוספים באו מבלגיה ומהולנד. הממשלה בראשותו של המרשל פטן (Pétain) ריכזה כ-40,000 יהודים יוצאי גרמניה, אוסטריה ומורביה במחנות הסגר, בעיקר בדרום-מערב, לרגלי הרי הפירנאים. מנובמבר 1942 ועד ספטמבר 1943 היה השטח מהרי האלפים בגבול שווייץ ועד חוף הים התיכון, ובכלל זה העיר ניס (Nice), בכיבוש איטלקי. היהודים זכו בו להגנה של שלטונות הכיבוש, שמנעו מהצרפתים ומהגרמנים להתערב ולאכופ גזרות אנטי יהודיות.

בשנת 1940 לא היה כמעט מי שחשב שיש להתנגד למשטר ולרדת למחתרת. כלל העם הצרפתי בטח במנהיגותו של המרשל פטן, ובכלל זה היהודים. הגזרות הראשונות, שכללו ריכוז של אזרחי המדינות העוינות במחנות, איסור העסקת יהודים בשירות המדינה, בכלי התקשורת ובמקצועות החופשיים וחקיקה מפלה כלפי יהודים משוללי אזרחות צרפתית, נחשבו מתונות יחסית ולא הדאיגו במיוחד את הציבור היהודי הוותיק, אזרחי המדינה. ההפליה בחקיקה נתקבלה אפילו בקורת רוח על ידי רבים מאותם יהודים. הם ראו בה אישור לכך שהממשל מחויב להגנת אזרחיו היהודים בעלי הנתינות הצרפתית. ההרגשה הכללית

הייתה שיש להחזיק מעמד עד יעבור זעם, ובעיקר לא להסתבך עם החוק. התגובה היהודית המקובלת הייתה ציית, כניעה והשלמה. כאשר פורסמה הגזרה על מפקד היהודים, הלכו כולם להיפקד ולהחתים את תעודת הזהות ופנקס המזון בחותמת JUIF. כמו כן כמעט לא היו יהודים אשר התחמקו מחובת נשיאת הטלאי הצהוב אשר נגזרה באזור הצפון והמערב בלבד ב-7 ביוני 1942.

בודדים שבניגוד לרוב היהודים בצרפת לא היו מוכנים להשלים עם החלטות השלטונות ולציית לחוקי ההפליה, התחילו כבר בשנת 1940 להניח את היסודות להתארגנות המחתרתית. ככל שהחמירו והלכו הגזרות האנטי יהודיות, הגבירו אנשים אלה את פעילותם במגמה להכשילן. ההתחלות הצנועות של ראשית ימי הכיבוש התפתחו לארגוני מחתרת ויהודים במספר הולך וגדל הצטרפו אליהם. חלקם התארגנו ביחידות פרטיזנים, אולם רובם פעלו בארגוני הצלה. היהודים שהשתייכו לארגונים אלה היו מודעים לצורך במאבק יהודי ייחודי, שונה ביעדיו מן המאבק שניהלו הצרפתים אשר ירדו למחתרת נגד הגרמנים.

הרזיסטנס הצרפתי פעל לשחרור שטח המולדת מכוחות הכיבוש. הפרטיזנים הצרפתים ובכלל זה היהודים שפעלו בשורותיהם האמינו כי ביום הניצחון יבוטלו ממילא כל הגזרות נגד היהודים ולא ירדפו אותם עוד. חילוץ אזרחים יהודים מידי הגרמנים היה בעיני הרזיסטנס בבחינת פעולה הומניטרית שיש לעשותה לאחר שיושלם שחרור המולדת. דרך הפעולה הזאת לא הניחה את דעתם של כמה פעילי מחתרת יהודים אשר חששו שמא לא יוותר אפילו יהודי אחד כדי לחגוג את הניצחון. אלה היו האנשים אשר החליטו כי חובה עליהם לפעול במרץ למען הצלת יהודים. הם הקימו ארגוני מחתרת יהודיים שהעמידו בראש סדר העדיפויות שלהם את המשימה של הצלת נפשות. הרזיסטנס היהודי הייחודי היה מורכב מגופים אשר פעלו לחיזוק האוכלוסייה היהודית מבחינה דתית, רוחנית, תרבותית ופוליטית, למען חלוקה במחתרת של אמצעי מחיה ליהודים נזקקים, למען שחרור יהודים ממעצרים והצלתם מגירושים וכן למען השתתפות של יהודים במאבק המזוין של הפרטיזנים.

אפשרויות ההצלה נגזרו כמובן מייחודו של המצב בצרפת ומעצם קיומו של משטר צרפתי משתף פעולה עם הכובש הגרמני. הדבר יצר מציאות מורכבת, שהיה בה מן השלילה ומן החיוב גם יחד. הרבה היה תלוי במידת הנכונות של הממשלה הצרפתית להיענות לדרישות הכובש. הרעיון שמאחורי מדיניות שיתוף הפעולה של פטן ואנשיו היה להבטיח את מקומה של צרפת כמעצמה ריבונית בסדר העולמי החדש שתכונן גרמניה לאחר ניצחונה במלחמה. אולם ככל שניצחון זה הלך והתרחק, פחתה נכונותה של ממשלת וישי לפעול בשירות הגרמנים. אי לכך במהלך שנת 1943 נבלם באופן הדרגתי גל המעצרים של יהודים על ידי המשטרה הצרפתית.

היהודים לא רוכזו בגטאות או בתחום מושב. הם התפזרו על פני יישובים רבים, ודווקא באזור הדרום. הפיזור פגע ביכולת התנועות והארגונים היהודיים להעביר לחבריהם ידיעות

והראות, אך הוא גם צמצם את היכולת לאתרם ולעצורם בקלות. לשם ביצוע מעצרים נאלצו אנשי המשטרה לאתר ולזהות את הנדונים למעצר. משפחה יהודית אשר עזבה את מקום המגורים שבו התפקדה הייתה מחוץ לתחום פגיעת המשטרה, אלא אם כן נפלה קרבן להלשנה. החוק לא הגביל את חופש התנועה של היהודים בעלי האזרחות הצרפתית. אשר ליהודים הזרים, הרי מי שהשיג תעודת זהות מזויפת יכול היה לנוע כרצונו, מבלי להסתכן יתר על המידה.

אוכלוסיית צרפת היתה בדרך כלל פסיבית ביחסה לכיבוש. לא כן ארגוני המחתרת, אולם אנשיהם גילו אדישות באשר לגורל היהודים. עם זאת כאשר החלו המעצרים ההמוניים והגירושים גילו רבים בצרפת נכונות לעזור ליהודים באשר הם. היו אפילו פקידים ושוטרים שפעלו באופן שיטתי להכשלת הגזרות נגד היהודים, כשהם מודעים לכך שבעשותם זאת הם שמים את נפשם בכפם.

אחת הדוגמאות לכך היא קאמי ארנסט (Camille Ernst), שהיה מזכיר כללי של אחד המחוזות במונפלייה. במסגרת תפקידו עמד ארנסט בראש המשטרה המקומית. הוא נהג להודיע מראש על מעצרים שהיו צפויים ליהודי הסביבה והוציא צווים מיוחדים שאפשרו ליהודים בעלי נתינות זרה להישאר במחוז. ארנסט אפשר את חילוצם והצלתם של מאות ילדים יהודים ממחנות ההסגר של דרום-מערב צרפת בכך שאישר את קליטתם במחוז שעליו היה ממונה. בשלב שני פוזרו הילדים ונקלטו במוסדות שונים בחסות ארגוני הצלה יהודיים, שארנסט שיתף אתם פעולה. נכונותו של ארנסט לסייע ליהודים הייתה לשם דבר, ויהודים במצוקה הופנו אליו על מנת להסתייע בו. ארנסט נחשף על ידי ממשלת וישי והוכרח לתת דין וחשבון על מעשיו ולהצדיקם. היה עליו להסביר את חוסר היעילות בצעדים שנקטו ללכידת יהודים, ומשנכשל, נמסר לגרמנים ונשלח למחנה הריכוז דכאו. בשנת 1945 שב ארנסט לצרפת.

ז'אן פיליפ (Jean Phillippe) מילא מראשית שנות השלושים תפקידים שונים בצבא ובמשטרה. בשלהי שנת 1942 מונה למפקד המשטרה של הרובע התשיעי בעיר טולוז. באותה תקופה היה פעיל ברשת מחתרתית והשכיל למנוע את מעצרו של אנשי מחתרת רבים. בינואר 1943 קיבל פיליפ הוראה למסור לגרמנים את רשימת כל היהודים המתגוררים ברובע שהיה אחראי לו. הוא סירב לעשות זאת והגיש מכתב התפטרות לממונים עליו. במכתבו גינה בחריפות את מדיניות שיתוף הפעולה של ממשלת וישי, והוסיף שאין הוא יכול לשרת משטר שאינו מייצג לדעתו את האידיאלים של צרפת מולדתו, שלה ורק לה נשבע אמונים. פיליפ הדגיש כי ליהודים זכות לחיות בדיוק כמו לאזרחים האחרים. לאחר הגשת מכתב ההתפטרות ירד פיליפ למחתרת. בשל חוסר זהירות של פעילים שעבדו אתו עצר אותו הגסטפו ב-28 בינואר 1943. הוא נחקר ועונה, והועבר לכלא בגרמניה. ב-1 במאי 1944 הוצא פיליפ להורג. לואיס-דוד פימן (Lucien David Fayman), שהיה פעיל ברשת מחתרת

יהודית, סיפר שבהיותו מפקד המשטרה נהג פיליפ לסייע לו להשיג תעודות זהות מזויפות, תחומות כדין בחותמת המשטרה, כדי שיוכל למסרן לצעירים יהודים שהוברחו לשווייץ או למקומות מסתור בתוך צרפת.

דוגמה נוספת לבעלי תפקידים בכירים שפעלו להצלת יהודים ולסיכול מדיניות השלטונות היא זו של ז'ילבר לסאז' (Gilbert Lesage). בצעירותו הוא היה סרבן גיוס ופעל בשורות הקוויקרים, ואלה שלחו אותו בשנות השלושים לגרמניה. כבר אז היה רגיש מאוד לגורל היהודים הנרדפים. בקיץ 1940 העמיד עצמו לסאז' לרשות משטר וישי והתמנה לראש שירות הסעד לזרים. באוגוסט 1942, כשבאזור הדרומי של צרפת החלו המבצעים לריכוז היהודים ומסירתם לגרמנים, הוטלה על לסאז' האחריות המעשית למיזון היהודים. הוא החליט לפעול בניגוד להוראות. הוא מצא דרך סודית להודיע לארגוני ההצלה היהודיים והאחרים על המבצעים העומדים להתחיל והדבר אפשר להסתיר מראש את רוב הילדים שנגזר עליהם הגירוש. כשמפכ"ל המשטרה ביטל את כל סוגי השחרור מהגירוש, התעלם לסאז' מהפקודה ושלח לפקידי המיזון גיליון הוראות שעל פיהן שוחרר מהגירוש כל מי שטרם מלאו לו 16 שנה. הוא עצמו פיקד על ביצוע המיזון במחנה ליד ליון ושחרר 108 ילדים יהודים. השיטה פעלה גם באתרים של ריכוזי יהודים ליד ערים נוספות. קציני משטרה דיווחו על כך למפכ"ל המשטרה, וזה ציווה לפתוח בחקירה נגד לסאז' בחשד להכשלת "המבצעים של ריכוז כמה סוגי זרים". ב-8 באפריל 1944 נעצר לסאז' וביוני נסגר שירות הסעד לזרים. לסאז' ישב בכלא עד לשחרור צרפת.

מכת ההלשנות השתוללה בצרפת, אולם הטיפול בקורבנות המלשינים היה במקרים רבים רשלני ולא עקיב, דבר שהיה לטובת חלק מן היהודים שהיו יעד ההלשנות. אזרח שנתפס כחשוד במתן הגנה ליהודים היה צפוי לעונשים חמורים. כך נענשו לוסיאן בונל (Lucien Bunel) וחוסין, שהיו קורבנות של הלשנה.

בונל היה כומר במסדר הכרמליטים בעיירה אבון הסמוכה לפונטנבלו. המנזר שלו פתח את שעריו לפליטים שנרדפו על ידי הגרמנים. בין הנרדפים שהוסתרו היו שלושה תלמידים יהודים שהתגוררו ולמדו בפנימייה בשמות בדויים. בנוסף לצעירים אלה הוא קיבל לעבודה כמורה את לוסיאן וייל, שבשל חוקי וישי פוטר מעבודתו כמורה למדעי הטבע בבית הספר בפונטנבלו. ב-15 בינואר 1944, בעקבות הלשנה מדויקת ומפורטת, הופיעו אנשי הגסטפו בשערי הקולג' וללא כל התראה מוקדמת נכנסו לכיתות שלמדו בהן היהודים ועצרו אותם במקום. שלושת התלמידים היהודים גורשו לאושוויץ ושם נספו, בעוד האב בונל נעצר והקולג' נסגר. באותו יום נעצרו גם לוסיאן וייל, אמו ואחותו בביתם אשר בפונטנבלו וגורשו לאושוויץ. האב בונל הועבר לבית סוהר בפונטנבלו, משם גורש למחנה מאוטהאוזן ומשם למחנות ריכוז אחרים בגרמניה. התנאים הבלתי אנושיים שבמחנות הביאו למותו ימים ספורים לאחר שחרורו מן המחנה האחרון שבו נכלא. אחד מתלמידי הפנימייה, לואי מאל (Louis Malle),

שלימים היה לבמאי קולנוע מפורסם, הפיק על יסוד זיכרונותיו מן הטרגדיה של בונל וחוסיו היהודים את הסרט "להתראות ילדים".

לא פחות מרגש הוא סיפורה של ד"ר אדלאייד הובל (Adelaide Hautval), פסיכיאטרית שהתגוררה באזור שהיה נתון לשליטת וישי. באפריל 1942 התבשרה ד"ר הובל שאמה, שהתגוררה בפריס הכבושה, נפטרה. ד"ר הובל, שביקשה לדאוג לסידורי הקבורה של אמה, פנתה לשלטונות הגרמניים בבקשה לאשר לה כניסה לאזור הכבוש. משסירבו לבקשתה החליטה ד"ר הובל להסתכן ולנסות לגנוב את הקו שהפריד בין שני אזורי השליטה בצרפת. הניסיון נכשל, ולאחר שנתפסה על ידי המשטרה הגרמנית הועברה ד"ר הובל לבית הכלא בבורג'. ביוני 1942 החלו להגיע לבית הכלא אסירים יהודים ענודים בטלאי הצהוב. משמחתה שד"ר הובל בפני הסוהרים על היחס המחפיר ליהודים וטענה כי "הם בני אדם כמונו", היא נענתה על ידי הסוהרים בזה הלשון: "מעתה יהיה גורלך כגורל היהודים". בינואר 1943, אחרי שהייתה כלואה בכמה מחנות, הועברה ד"ר הובל עם עוד

כ-200 אסירות צרפתיות לבירקנאו. היא שוכנה באחד הצריפים עם עוד כ-500 אסירות יהודיות, ובשל היותה פרוטסטנטית אדוקה כונתה ה"קדושה". את הידע שלה ברפואה ניצלה ד"ר הובל לטיפול באסירות יהודיות שלקו בטיפוס, לא לפני שדאגה להפרידן ולצופן בחלק נפרד של הבלוק, מחשש שידביקו את האסירות האחרות. ד"ר הובל, שהועסקה כרופאה על ידי מפקד המחנה, לא דיווחה על מחלת האסירות ומנעה בכך את שילוחן המידי למוות.

בזיכרון של האסירות נחקקו מילותיה של ד"ר הובל: "כאן כולנו נדונים למוות, הבה נתנהג כבני אדם כל עוד אנו חיים". מאוחר יותר הועברה ד"ר הובל לבלוק 10 במחנה אושוויץ I, שבו בוצעו הניסויים הרפואיים. הוטל עליה לקבוע את התופעות המוקדמות לסרטן אצל נשים. עד מהרה גילתה ד"ר הובל כי מדובר בניסויים בלתי אנושיים הנערכים ללא הרדמה על אסירות יהודיות. היא הודיעה נחרצות כי היא מסרבת לקחת חלק בניסויים. כשאולצה לעזור בניתוח עיקור של נערה צעירה מיוון, הודיעה ד"ר הובל כי זו לה הפעם האחרונה שהיא נוכחת בניתוח שכזה. היא הוחזרה בעקבות זאת לבלוק האסירות שלה בבירקנאו.

אחת מדרכי המילוט וההצלה של יהודים הייתה גנבת הגבולות לשווייץ ולספרד, שהיו נייטרליות והיו פתוחות, לפחות חלקית, לקליטת פליטים יהודים. אולם חצייה בלתי ליגלית של הגבול הייתה מעשה מורכב ומסוכן, שניתן היה לבצעו רק בסיועה של האוכלוסייה המקומית. סיפורו של הכומר הקתולי ריימון בוקאר (Raymond Boccard) מדגים את דרך ההצלה הזאת.

הוא עבד כגנן בבית ספר בעיירה הסמוכה לגבול צרפת – שווייץ. בוקאר וארבעה כמרים נוספים שלימדו בבית הספר סייעו למאות אנשים לגנוב את הגבול לשווייץ ובכך הצילו את חייהם. בין הניצולים שהסתייעו בכמרים נמצאו גם לא מעט יהודים. בוקאר התגורר בחדר

שהיה בעליית הגג של בית הספר, ומשם התאפשר לו לצפות בפטרולים של משמר הגבול הגרמני. חומת הגינה של המוסד נשקה לגבול, ובסמוך לחומה עמדו חבריו הכמרים עם קבוצות אנשים שביקשו לגנוב את הגבול. בוקאר המתין עד שהפטרול הגרמני עבר, ואז נפנף בכובע הברט שלו, שהיה הסימן המוסכם, ואותת לחבריו שאפשר לדלג מעל החומה. המעבר היה צריך להתבצע בזריזות, בתוך שתי דקות וחצי. גם אם המעבר הצליח והנמלטים חמקו מעיני הכוחות הגרמניים, הרי נתפסו לעתים על ידי שוטרי הגבול השוויצרי. במקרים שבהם הוחזרו גונבי הגבול לשטח צרפת, המתין להם בוקאר והביאם לבית הספר. הם עשו שם את הלילה ולמחרת ליווה אותם בוקאר לתחנת הרכבת.

בכמה אזורים בצרפת שבהם רוב האוכלוסייה הייתה פרוטסטנטית מצאו מקלט יהודים נרדפים רבים. כזו הייתה העיירה ההררית לה-שמבון סור ליניון, שיותר מחמישים מתושביה הוכרו כחסידי אומות העולם. בעלי המלון בעיירה, הזוג מיי (May), הפכו את ביתם מנובמבר 1942 ועד לשחרור צרפת למקלט זמני לעשרות יהודים עד שנמצאו להם מקומות מסתור קבועים בבתי העיירה ובכפרים הסמוכים. המלון היה מטה לפעולות ההצלה שנעשו בכפר, והודות לקשרים שהיו למשפחת מיי עם המשטרה המקומית הם קיבלו התראות מראש על פשיטות מתוכננות של הגסטפו ושל המיליציות. כשהגיעה אזהרה עברו הזוג מיי עם שני ילדיהם בכל מקומות המסתור בעיירה ובסביבתה והזהירו את הניצולים. כל מי שסכנת גירוש הייתה צפויה לו נמלט אל היער עד שהסתיימו החיפושים. הגרמנים ידעו שהעיירה היא מרכז לפעולותיה של המחתרת הצרפתית ולכן ערכו פשיטות רבות בה ובסביבתה.

מצילי היהודים באו מכל שכבות האוכלוסייה, ורובם היו אנשים אלמונים שפעלו באופן ספונטני וללא תכנון מוקדם. ז'אן וורנוס (Jeanne Vernusse) התגוררה בפרוור של העיר קלרמון-פראן. היא עבדה כזבנית בחנות לבגדי נשים בעיר והתגוררה בבית אמה. באחד הימים בשנת 1942 הפגישה אותה חברה עם יהודי שהתגורר עם בתו בת החמש בחדר קטן מעל בית קפה סואן. יומיים לפני הפגישה ביניהם הייתה בתו קרבת להתנכלות ברחוב, והאב חשש שהיא תיתפס ותישלח מזרחה. האישה היה פרוד מרעייתו ובתו השנייה בת הארבע הייתה עם האם. לשמע הסיפור הסכימה ורנוס לקחת מיד את הילדה אל ביתה וגם אמה קלטה את הילדה בחום. כשהתברר כי סכנה נשקפת גם לאחותה של הילדה, החליטו ורנוס ואמה לקלוט בביתן גם אותה. ורנוס הציגה את הבנות כאחייניותיה ורשמה אותן בשם ורנוס בבית הספר העירוני. לימים העידו שתי האחיות היהודיות כי בביתן של ורנוס ואמה שרר עוני. האם לא עבדה וורנוס התפרנסה בדוחק מעבודתה כזבנית, אך "הן חסכו אוכל מפיהן כדי שאנחנו נוכל לאכול". כשפשטו בעיר שמועות על חיפושים אחר ילדים יהודים החליטה ורנוס להוציא את הילדות מבית הספר, ומדי יום כשחזרה מעבודתה נהגה ללמד אותן קריאה, כתיבה וחשבון. בעקבות איומה של שכנה שתחשוף את זהותן האמיתית של

הבנות היהודיות, נאלצה ורנוס למצוא לילדות מקום מסתור אצל משפחה אומנת, בכפר קטן ונידח בהרים. במקום מסתורן החדש שהו הבנות עד השחרור.

אלו הם רק כמה סיפורים אישיים של מצילי יהודים בצרפת בתקופת המלחמה. אחוז המצילים בכלל האוכלוסייה הצרפתית היה קטן אולם רבים מהם זכו בתמיכה פסיבית מהסביבה שבה פעלו. גם כאלה שלא היו מוכנים להסתכן ולהושיט יד תומכת ליהודים, לא נטו לדווח על יהודים שהסתתרו אצל שכניהם. המצילים, חסידי אומות העולם -- וגורמי הצלה אחרים שצוינו לעיל – מילאו תפקיד מכריע בהכשלה החלקית של הפתרון הסופי בצרפת. עם זאת יש להדגיש שתנועות ההתנגדות הצרפתיות לא דאגו במיוחד לגורל היהודים מעבר לקביעה כי שחרור המולדת ישים קץ גם לרדיפת היהודים. לעומת זאת פעלו המצילים בשם ערכים אנושיים, מוסריים ודתיים, ובמודע או שלא במודע נהגו על פי התפיסה שכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא.

ד"ר לואיסאן לזר עוסק בחקר יהודי צרפת בתקופת השואה

מקור: בשביל הזיכרון, 29, 1998, ע"מ 18-22.